

ШЫН

№ 102
(18064)

2011 чылдың
сентябрь 6,
вторник

Садар өртээ
5 рубль.

1925 чылдың август
31-де үнүн эгелээн

Ниитилел-политиктиг солун

e-mail:shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Хүннүң чугула айтырыы

Эң-не сөөлгү
медээ-биле...

ДУЖУТ ЭЛБЕК БОЛГАН

Республиканың көдээ ажил-агыйын колдуунда-ла мал ажил-агыйы тургузуп турар. Каш чүзүн мал-дың 239 муң бажынга онааштыр ниитизи-биле 187400 муң тонна сиген-ширбиил болгаш 4800 тонна хоолулуг чем негеттинер. Ынчангаш бо хүннерде малга кышкы чемни четчир кылдыр белеткеп алыры-биле хову-шөлдерде сиген кезилдезиниң ажилдары кидин түлүк. Ам Тыва Республиканың көдээ ажил-агый сайыды Арис Маадыр-оолович СААЯ-биле бистиң корреспондентивистиң аразында чугааны парладывыс.

— Ооң мурнунда чылдарга кезээрге, бо чылын оът-сиген, каа-быдаа чаагай, кат-чимис бек, тоорук-даа хөй үнген-дир. И чеминиң белеткелиниң чугула кампаниязы — сиген кезил-ди бо хонуктарда кайы хире турарыл, Арис Маадыр-оолович?

— Малга четчир сигенни белеткеп, кышты хүр ажары-биле белеткел ажилдары кайда-даа кыштыг чоруп турарын билдирер. Ынчангаш Тыва Республиканың Чазара республиканың көдээ илдериниң аразында шалыпчы чарлап, шаңнал фондузун тускан. Кожууннарның көдээ ажил-агый эргелелдериниң тускай эмниглер-биле яамы харыл-лы туткан, селектор хуралдары таамак чоруп турар. Сентябрь ай байдалы-биле алгаш көөрге, 17 муң га черниң сигенин кен. 128 муң га шөлдүн сигенин үп, турлаг-хонаштарда чедирип ар. Оон ниитизи-биле 157,3 муң га мал чеми алдынган. Ол өргө планныг онаалданың 84 азы, азы 157,3 тонна сигенни белеткеп алганы-дыр. Ооң иштинде көдээ ажил-агый бүдүрүлгелери — 1 муң тонна, тараачын-фермер ажил-агыйлары — 9,4 муң тонна, алал ажил-агыйлары — 2,8 муң га, а чурттакчы чон — 106,2 муң га сиген-ширбиилди кезип аны дээрже, кышка удур

белеткел эки чоруп турар деп санап турар бис.

— Сиген шөлдериниң хем-чээли эвээш кожууннарга дузаны көргүзери-биле бо чылын кескен сигенниң артыкшылының курлавырын улгаттырар шийт-пирни хүлээп алган болдуңар?

— Ийе, Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Эрзин дээн ышкаш кожууннар кадар оъттук черлер болгаш, ында чайгаар үнген сиген шөлдери эвээш девискээрлерге хамаар-жыр. Ынчангаш ындыг кожуун-нарга кышка удур малдың чемин четчири-биле кезип белеткеп алырынга, Би-Хем, Таңды, Сүт-Хөл, Улуг-Хем кожууннарындан сигенни кезип алырынга керээлер чардынган. Көдээ ажил-агый яамызының айтышкыны-биле бо чылдың кыштаглаашкынынга 980 тонна мал чемин курлавырлап алыры көрдүнген. Ол дээрже Би-Хем кожуунда «Азанов» тараачын-фермер ажил-агыйынга 100 тонна, Таңдының «Улаатай» көдээ ажил-агый бүдүрүлгезинге 200 тонна, Өвүрнүн «Чалааты» муниципалдыг унитарлыг ажил-агыйынга 300 тонна, Барыын-Хем-чиктин МТС «Барыын» көдээ ажил-агыйының ажык харыы-салгалыг ниитилелиниң баазыынга 100 тонна, Сүт-Хөлдүн МТС «Сүт-Хөл» муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгеге 80 тонна артыкшыл-дыг сиген-ширбиилди курла-

вырлап, шыгжап алыры-дыр. Ол салдынган сорулга бо хүннүң байдалы-биле 195 хууга күүсет-тинип, азы болза ажил-агыйлар курлавырга 1910 тонна сиген-ширбиилди кезип алган. «Азанов» ажил-агыйы 200 тоннаны, улаатай-жылар 200 тоннаны, өвүржүлөр 1300 тоннаны, барыын-хемчикчилер 60 тоннаны, сүт-хөлчүлөр 30 тон-наны, улуг-хемчилер 120 тонна артыкка белеткээн.

Эрткен чылдың бо үезинге деңнээрже, Таңды, Тес-Хем, Би-Хем, Каа-Хем, Өвүр, Бай-Тайга, Улуг-Хем база Тожу кожууннар эки түннелдерлиг болуп турар. Ылаңгыя Би-Хем, Каа-Хем база Тожу кожууннарның сигенчилери өскелерни мурнап, тус-тузунда планнарын 127, 106 база 313 хууга күүседипкен. Барыын-Хемчик, Чаа-Хөл, Кызыл, Чеди-Хөл кожууннар планныг онаалдазын күүседип-теринге бүзүрелдиг. А Сүт-Хөл, Чөөн-Хемчик, Эрзин, Мөңгүн-Тайга база Тере-Хөл кожууннары хожу-дап турарын черле айтып каайн. Ол кожууннарның удуртулгазы, көдээ ишчилери сиген кезилдезиниң чугула кампаниязы төнмээнде, планныг онаалдазын күүседир дээш чогуур хемчеглерни черле алыр боор деп идегеп каайн.

— Сиген кезилдезин бо айның 31-де доозар сорулга салдынган болгай. Бо чугула кампанияда чеже кижжи киржип турарыл, ында чеже техника аймаа хаара туттунган ирги?

— Кышка удур мал чеминиң белеткелиниң шалыпчы айларында республиканың 9100 чурттакчызы киржип, боттарының үлүг-хуузу кириштирип турарын черле онза-лап демдеглээр апаар. Оларның аразында аныяктарның шалыпчы бригадаларында 66 аныяк оолдар, кыстар киржип турар. Механизат-татынган 86 бригадала 400 хире кижжи хаара туттунган. Бай-Тайгада 7 бригадала 30, Тес-Хемде 3

бригадада 24, Мөңгүн-Тайгада 2 бригадала 12 аныяктарның хаара туттунганы өскелерге үлегер-чижек болур ужурлуг деп санаар мен.

— Күскү дүжүт ажаалдазынга хамаарыштыр чүнү чугаалап болур силер, Арис Маадыр-оолович?

— Кайда-даа дүжүттүн чаагай болганын үстүнде боттарыңар айтыңар. Бо удаада Каа-Хем кожуунда «Пирогово» тараачын ажил-агыйы кымны-даа мурнай дүжүт ажаалдазынче кирген. Ажил-агыйның тараажылары 207 гектар шөлдүн тараазын ажаап алгаш, ооң 200 тонназын дээр-белеп алган. Олар бир гектардан 18,5 центнер тараа культуразының дүжүдүн ап турары республикага эки көргүзүг деп санап турар бис. Ук кожууннун көдээ ажил-агый эргелелиниң начальниги Омак Тугерниң чугаазы-биле алырга, каа-хемчилер бир гектардан-на 10-15 центнер дүжүттү алырын планнап турар, ынчангаш тараа быжып келирге, ону чидириг чокка ажаап алыр дээш белеткел ажилдары чоруп турар.

«Пирогово» ажил-агыйның соон дарый республиканың 1478 га черинден тараа культураларын ажаап алыр ажилдар эгелээн. Ооң иштинде 968 га черден кызыл-тасты, 505 га черден суланы, 5 га черден кырлыг-караны ажаап алыры планнаттынган. Тываның чер ажил-агыйлыгылары 19,5 га черден 20 муң тонна тараа куль-тураларын ажаап алыр сорулганы мурнунда салган ажилдап турар.

— Берген дыңнадыңар дээш четтирдим, Арис Маадыр-ооло-вич. Мал чеминге белеткелиниң база дүжүт ажаалдазының чугула кампанияларында чүгле эки көргүзүлгелерни чедип алырын көдээ ишчилерге күзедим.

Айлаң МОНГУШ.

Авторнун тырттырган чу-руктары.

СИГЕН КЕЗИЛДЕЗИ АДАКТАЛГАН

Сиген кезилдези адакта-лып, республиканың тос ко-жууну боттарының планна-рын күүседипкен. Ылаңгыя Би-Хем, Каа-Хем, Таңды болгаш Тожу кожууннар тус-тузунда кышка удур мал чеминиң курлавырын белет-кээр ажилды 127 хуудан ажырган. Оон аңгыда Ба-рыын-Хемчик, Чаа-Хөл, Кы-зыл болгаш Чеди-Хөл ко-жууннар эки көргүзүлгелерлиг болуп, мурнуку одуругже үнген.

Сиген шөлдери чедишпес Мөңгүн-Тайга кожууну 5 муң тонна сиген кезер планының амдыы-зында чүгле 40 хуузу күүсеткен. Ук кожууннун сигенчилери Улуг-Хем кожууннун сиген шөлдеринде дүн-хүн дивейн, кызымаккай ажилдап турар.

Каа-Хем кожууннун көдээ ажил-агый эргелелиниң начальниги С. Оюннун дыңнады-биле алырга, кожуун сиген кезер планын ажыр күүсеткен. Эрткен чылдың курла-выры ам-даа турлаг-хонаштарда бар. Ынчангаш бо чылын артык-шылга кезип алган сигенин сиген шөлдери чедишпес кожууннарже үндүр сөөртүп, дузаны көргүзөр деп шийтпирни кожуун чагыргазы хүлээп алган.

ТАРАА ШӨЛДЕРИНДЕ

Күскү дүжүт ажаалдазы-ның чугула кампаниязының үезинде Тываның тараажы-лары 19,5 муң гектар шөлдер-ден тараа культураларын ажаап алыр ажилдар чер черлерде эгелээн. Дүжүттү үе-шаанда чидириг чокка ажаап алырынга деткимче кылдыр Тываның Чазара кывар-чаар материалдар садарынга 1 млн. 064 муң рубльди аңгылаан.

Тараазы эрте бышкан Каа-Хем кожууннун чер ажилдыглары бир гектар шөлден 15 центнер чаагай дүжүттү ап турар. «Пирогово» ажил-агыйның тараажылары бир гектардан-на 18-19 центнерни ап, 140 га шөлден 270 тонна дүжүттү бо хүннерде ажаап алган. Каа-хемчилерниң соон дарый Барыын-Хемчиктин тараажылары күскү дүжүт ажаалдазынче кирген. Бо чылын 2785 гектар тараа шөлүнден тараа культураларын ажаар сорулгалыг. Көдээ ажил-агый специалистериниң баш бурунгаар санаашкыны-биле алырга, бир гектардан ортумаа-биле 12 цент-нер тарааны ап болур арга бар.

Барыын-Хемчик кожууннун чер ажылының кол өзээн тургузуп турар «Барыын» МТС-тин ажил-ишчилери огурец, помидор, свекла дээш, ногаа аймаандан 96 тонна дүжүттү ажаап алган. Ол-ла ажил-агыйның тараажылары баштайгы ажаап алганы 50 тонна кызыл-тазын дээрбелээн.

Хүннүн медээзи

ӨВҮРНҮҢ ЧОНУ ДЕМДЕГЛЭЭН

Тургустунганындан бээр 70 чыл болган оюн
Өвүр кожуун демдеглед эрттирген. Тываның
Баштыңы Шолбан Кара-оол аңаа тураскааткан
хемчеглерге киржип, ол кожуунга чораан.

Байырлалдың ол хүннеринде
Тываның Чазааның Даргазы
муниципалдыг бүдүрүлгелериниң
болгаш албан черлериниң удур-
тукчулары-биле ужурашып, ко-
жуунун социал-экономикаг
хөгжүлдесиниң айтырыгларын
чугаалашкан. А Культура бажы-
ңыга болган байырлыг хуралга
Шолбан Кара-оол ырак суурларга
чедер орук аштаар автогрейдерни
тускайлаар даалганы чогуур чер-
лерге дораан берген. Чагырганың
кодээ ажил-агый эргелелинге
«УАЗ» машинаны тускайлаан.
Өвүрнүн кожуун школазынга
өөредилгени чаартырының про-
граммасын езугаар 1 миллион 350
мун рубльдин сертификадын
тывыскан.

Өвүр кожуун кызыгаар чоо-

гунда турар болгаш Тываның
Чазааның онза кичээнгейиниң тө-
вүнде турар. Республиканы улуг
төп-биле харылзаштырып турар,
оон туржук Моол болгаш Кыдат-
биле харылзааның судалы апарган
Абакан-Кызыл-Чадаана-Ханда-
гайты оруун федералдыг ужу-
дузалыг болдурарының дугайында
айтырыг шийтириллеттинип турар.

Кожуун 1941 чылда Тыва Арат
Республиканың Биче Хурал Пре-
зидиумунуң шийтири-биле тургу-
стунган. Ол республика найысыла-
лындан болгаш төп районнарда
ыракта турар районда 8 муң киж
чурттап турар.

ТР-ниң албан-езуунуң сайты-
зындан.

Виталий ШАЙФУЛИННИҢ
тырттырган чуруу.

Өвүрнүн кожуун школазынга өөредилгени чаартырының программасын езугаар
1 миллион 350 муң рубльдин сертификадын тывыскан.

Кышка белеткел

Үлетпүр болгаш энергетика сайыды Карим Сагаан-оол:

«КЫШКА КОЛДУУНДА БЕЛЕН БИС...

— Чайгы үе, күс саадаар эвес,
бир көрүптерге, кыш мыяда бо
келген болур. Республиканың
одалга-электри бүдүрүлгелеринде
кышка белеткел ажилдары
кандыг деңгелде чоруп
турарыл, Карим Байлак-оолович?

— Кышка белеткел ажилдары
Тыва Республиканың Чазааның
2011 чылдын май 20-де «Чуртталга-
коммунал, одалга-энергетика
комплексиниң объектилериниң
2011-2012 чылдың күскү, кышкы
үелеринде ажилдарыга белет-
келениң дугайында» № 321 док-
таалыга дүүштүр чоруттунуп ту-
рар. Үстүнде айтылган докумен-
тиде кышка белеткел айтырыг-
ларын шийтирилээр ужуруг
харысалгалыг албан черлерин
болгаш ажилдың күсүлдесиниң
хуусааларын тодараткан. Бистиң
яамывыс энергетика база одалга
адырларын харылаар болгай.
Амгы үеде Чазак Даргазының
оралакчызы В.М. Бартына-Сады-
ның удуртулгазы-биле Чазак дең-
гелдиг штаб ажилдап турар.
Штабтың кышка белеткелге
хамаарыштыр шийтирилээр ужу-
руг айтырыгларын дарый өөренип
көргөш, дүргени-биле хемчеглер
алыр сорулгалыг ажилдап турары
билдингир.

— Сан-чурагай талазы-биле
алыр болза, байдал кандыгыл?

— Энергетика болгаш хөмүр-
даш хандырылгазының талазы-
биле алыр болза, кышка 74 хуу
белен бис. А чүге 100 эвезил деп
айтырыг чайгаар тургустунуп ке-
лир, ынчангаш мен аңаа хамаарыш-
тыр улуг эвес тайылбырны кылып
көрейин. Чижээ, улуг бүдүрүлге-
лерге («Тываэнерго» ААН, «Кы-
зылская ТЭЦ» ААН) хамаарыш-
тыр Красноярск хоорайдан ведом-
стволар аразының комиссиязы
октябрь айда келгеш, хынап
көргөш, үстүнде айтылган албан
черлеринге кышка белениниң
дугайында паспортту бээр. Моон
уржуундан амгы үеде одалга-
энергетика бүдүрүлгелеринде
кышка белеткел 100 хуу чоруп
турар деп чугаалап шыдаас бис.

— Силерниң харылап турар
адырыңар талазы-биле кышка
белеткел арай кошкак, амды-
зында чер албайн турар объек-
тилер бар бе?

— Чогуу Кызыл хоорай иштин-
де одалга-энергетика бүдүрүлге
черлериниң кышка белеткел ажил-
дары чогуур үезинде чоруттунуп,
эки байдалда чоруп турар дээр
болза, частырыг болбас. Көрүп
көрээлиңер даан, «Кызылдың

Тываның агаар-бойдузу кышкы үеде соок
болгаш кадыг дээрзи билдингир, ынчангаш кышкы
чогумчалыг алып эртериниң дугайында айты-
рыгның чугулазын барымдаалап, Тыва Республи-
каның үлетпүр болгаш энергетика сайыды Карим
Байлак-оолович Сагаан-оол-биле ужурашып, ол
темага хамаарыштыр чугаалаштым.

чылыг» КУБ кылыр ужуруг
хемчеглерни 99 хуу күүсеткен.
Шоолуг эвес, чер албайн турар
адырывыс — электри хандырыл-
газы, ол талазы-биле ажилдар
чүгле 52 хуу күүсеттинген, чүге
дээрге акшаландырышкын айты-
ры, өре-ширениң уржуундан ында
байдал нарын болуп артпышаан.

Чайгы үеде чон шөлээлеп,
ыңай-бээр чоруп, дыштанып турган
болгай, ынчангаш оларның өрөзи
күске чедир элээн чыгы бээр. Ону
барымдаалааш, чонну-даа, удур-
тукчуларны-даа чырык болгаш
чылыг дээш өрөлери бар болза,
ону дарый төлээринче кыйгырып
турар улус-тур бис. Оон ыңай бир
чугаалаксап каап турар чүүлүм —
одалга черлери чайгы үеде ажи-
лын соксадыптарга, оларга кирер
орулга чок артар, а кышка белет-
кел ажилдарының чарыгдалдары
чайын дөмей-ле негетинер болгай.

— Чүнүң уржуундан, кандыг
чылдагаан-биле чурттакчы чон
база албан черлери өрөленип
эгелээрил, Карим Байлак-оол-
ович?

— Ол айтырыгны чугулап,
делгереңгей кылдыр харылап
көрейин. Чонга берип турар
чылыгның төлөвин 12 айга үлөп
каарга, ай санында чылыг дээш
төлээриниң хемчээли эвээш болур,
ынчангаш чон чайын база чылыгны
албайн турар-даа болза, төлээр
ужуруг. А бюджет болгаш юри-
диктиг албан черлери чүгле одалга
үезинде чылыг дээш төлээр. Ынчап
кээрге албан черлери чайын
төлөвөс, оон-биле чергелештир
чурттакчы чон база төлөвин
чорутпайн баар, ынчан ам улуг
түнүг өрөлөр тургустунуп келир-
дир ийин.

— Мындыг берге байдалдар
тургустунуп келирге, оларны

шиитпирлээр-биле кандыг
хемчеглер алдынып турарыл?

— Кожууннар чагырыкчылары,
одалга-энергетика бүдүрүлге
черлериниң даргалары, бюджет
албан черлериниң удуртукчулары-
биле демнешип алгаш, өрөлөр-
биле ажилдаар талазы-биле
айны Тыва Республиканың шупту
кожууннарыга сентябрь 15-тен
октябрь 15-ке чедир чарлаар деп
планнап турар бис. Черле ынчаш,
мындыг тускай акцияларны удаа-
дараа чоруткан соонда, эвээш
эвес өрөлөр төлөттинип, акша-
көпөк чыгына бээр боор чүве
чорду. Оон ыңай кожууннар
болгаш бюджет албан черлериниң
удуртукчуларын одалга эгелевээр-
даа болза, сентябрь, октябрь
айларда бээр чылыгның өртөөн
эртежи төлөптерин чылдың-на
дилээр улус бис, ол акша-биле
одалга сезонун эгелээрде, хөмүр-
даш садып алыр арга тургустунуп
келир.

— Республиканың одалга-
энергетика бүдүрүлге черлерин
санап, чер бүрүзүнде кышка
белеткел ажилдары черле каш
хуу күүсеттингениниң дугайында
чугаалап көрүңерем, Карим
Байлак-оолович?

— Кышка белеткел ажилдары-
нын, «Шагаан-Арыг чылыг» КУБ —
57 хуу, «Хову-Аксы чылыг» —
87 хуу, «Прогресс-чылыг» КУБ —
78 хуу, «Ак-Довурак чылыг» — 75
хуу, «Кызыл чылыг» — 99 хуу,
«Кызылдың ЧЭТ» ААН — 88 хуу,
«Тываэнерго» — 52 хуу, «РЭК»
КУБ — 50 хуу, «Тувгаз» ААН —
77 хуу күүсеткен бооп турар. Чет-
пейн турар хууларның кайыын
тыттып турарын демин база чугаа-
ладым, олар колдуунда-ла өрөлөр-
нышкын четче болбайн баарга,

кышка белеткелдин кылды
ужуруг хемчеглери саадап
гуур үезинде күүсеттинмейн.
— ТАР-ның тургустуну-
дан бээр 90 чыл болганын
чаа байырлап эрттирген бо
бис, а бо чылын силер
одалга-энергетика комп-
зинге база онзагай болуу-
нар болган ирги бе, Карим
Байлак-оолович?

— Ийе, харын, энерге
талазы-биле алыр болза, Кы-
Чадаана деп электри шугуу
дуп эгелей бергенин демдеп
аргажок. Ол болза он-он чы-
дургузунда шийтириллеттинип
турган айтырыг-дыр. Барык 4
лиард рубль түнүг тускай тө-
лөл херек кырында ботта
эгелээн болгаш 2012 чылдың
чүзүнде ол доостур ужуруг,
түннелинде 60-70 мегавт кү-
алыр аргалыг апаар бис, ол да
бистиң энергетика адыры-
канчаар-даа аажок улуг детки
болуру чугаажок. Тыва Рес-
публичаның Чазааның Даргазы
Кара-оолдун киржилгези
болза, бо төлөвилелдин боттан
чөгөнгич-ле турганын онза
чугаалап каайн. Ынчангаш
болуушкунну юбилейлиг чыл
бир улуг чедишкени деп сана-
дыр мен.

— Бистиң бо чугаа-
немей өскө чүнү чугаалап бо
силер?

— Кышка белеткел айты-
лары республикада чурттап ту-
кижи бүрүзүнге дорт хамаары-
лыг болган соонда, чурттакчы
өре-ширенин дуглап, ажилдары
чылыгы болгаш чырыгы дээш
таамал төлөп, ниити кышка бел-
кетке үлүг-хуузу кирип ту-
болза, оон артык чүү турар бо.

Каш удаа берге кыштар
көрдүвүс, ынчалза-даа бо 2011
2012 чылдың кыжынынга база
белеткенгеш, ону чогуу чылыг
тип алыр боор бис дээрзин
идеңгээр кижидир мен.

— Айтырылгарга хары-
бергениңер дээш четтирдим.
Азияна ХОМУШ
чугаалаш-
ган чуруу.

Чингис СААЯНЫҢ тыртты-
ган чуруу.

зының бірігіп оралакчысы Ш. А. ГИТ.

Тыва Республиканың Чазааның чамдык доктаалдарын күжүн чидирген деп санаарының дугайында

2011 чылдың апрель 29 №287 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чазааның 1998 чылдан эгелээш 2011 чылга чедир чамдык доктаалдарын оларның күүсеттингенин болгаш өйүнүн эрткенин барымдаалааш,

Тыва Республикага туризмни 2015 чылга чедир сайзырадырының концепциязының дугайында

2011 чылдың май 3 №291 Кызыл хоорай

Чогумчалыг байдалдарны тургузар болгаш амгы үениң туризм инфраструктуразын сайзырадыр сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республикага туризмни 2015 чылга че-

күжүн чидирген деп санаар.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчысы С. ТЕН.

дир сайзырадырының концепциязын бадылаар.

2. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчысы С. ТЕН.

Тыва Республиканың спортчуларынга — Россияның шилиндек командаларының кежигүннеринге Тыва Республиканың Чазааның Даргазының стипендияларының дугайында Дүрүмнү бадылаарының дугайында

2011 чылдың апрель 11 №245 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың көскү спортчуларынга — Россияның шилиндек командаларының кежигүннеринге күрүнө деткимчезин болгаш немелде материалдыг хандырылганы боттандырар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың спортчуларынга — Россияның шилиндек командаларының кежигүннеринге Тыва Республиканың Чазааның Даргазының стипендияларының дугайында Дүрүмнү бадылаар.

2. 2004 чылдың январь 14-те Тыва Республиканың Чазааның "Спортчуларга — Россияның шилиндек командаларының кежигүннеринге болгаш оларның тренерлеринге Тыва Республиканың Чазааның Даргазының стипендиязының дугайында" №39 доктаалын

күжүн чидирген деп санаар.

3. Тыва Республиканың Саң-хөө яамызы "2011 чылда болгаш 2012, 2013 чылдарның планныг үезинде Тыва Республиканың республика бюджетинин дугайында" Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер киреринин дугайында" Тыва Республиканың хоойлузунун төлөвилелин ажылдап кылып, Тыва Республиканың спортчуларынга — Россияның шилиндек командаларының кежигүннеринге стипендиялар төлээри-биле холбашкан чарыгдалдарны акшаландыра-рын хандыраар.

4. Бо доктаалды "Тувинская правда" болгаш "Шын" солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2011 чылдың апрель 11-де №245 доктаалы-биле бадылаттынган

Тыва Республиканың спортчуларынга — Россияның шилиндек командаларының кежигүннеринге Тыва Республиканың Чазааның Даргазының стипендияларының дугайында Дүрүм

1. Тыва Республиканың спортчуларынга — Россияның шилиндек командаларының кежигүннеринге Тыва Республиканың Чазааның Даргазының стипендияларын (моон соңгаар — Тыва Республиканың Чазааның Даргазының стипендиялары дээр) төлээринин чурумун болгаш негелделерин бо Дүрүм тодарадып турар.

2. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының стипендияларын Тыва Республиканың девискээринде чурттап турар болгаш Россияның шилиндек командаларының кежигүннери болуп турар Тыва Республиканың спортчуларынга тыпсыр.

3. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының стипендияларын Тыва Республиканың

Чазааның Даргазының айтышкыны-биле тыпсыр болгаш Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт херектеринин талазы-биле яамызы календарь чылдың дургузунда ай санында төлээр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы чыл санында 10 стипендияны тургузар:

30 муң рубль хемчээлдиг 2 стипендияны — Европаның болгаш делегейин чемпионаттарына спортчу бедик көргүзүлгелерни чаңгыс эвес удаа чедип алган Россияның шилиндек командаларының кежигүннеринге;

5000 рубль хемчээлдиг 8 стипендияны — Россияның шилиндек командаларының кежигүннеринге.

4. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының стипендияларын алыр кандидаттарны шилир болгаш чогуур сүмелерни ажылдап кылып сорулга-биле Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт херектеринин талазы-биле яамызы чанынга Тыва Республиканың спортчуларын — Россияның шилиндек командаларының кежигүннерин Тыва Республиканың Чазааның Даргазының стипендияларын алыр кандидаттарны шилир талазы-биле комиссияны (моон соңгаар — комиссия дээр) тургузар. Комиссия дугайында дүрүмнү болгаш оон хуу составын Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт херектеринин талазы-биле яамызы бадылаар.

Комиссияның составын Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт херектеринин талазы-биле яамызының, спорттун хевирлеринин аайы-биле республиканың спорт федерацияларының, кожууннарның спорт комитеттеринин болгаш Тыва Республиканың спорт организацияларының төлээлекчилеринден дең санныг кылдыр тургузар.

5. Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт херектеринин талазы-биле яамызы комиссия шипир хүлээп алган хүнден 10 ажыл хүнүнүн дургузунда Тыва Республиканың Чазааның Даргазының отчеттук чылда стипендияларын тыпсырының дугайында Тыва Республиканың Чазааның Даргазының айтышкынының төлөвилелин белеткээр.

6. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының стипендиязын стипендия тывыскан айның соонда үнген айның 1-ниң хүнүнде тыпсыр болгаш ай санында, 15-тиң хүнүнден орайтатпайн, стипендиятың чээли организациязында ажиткан агар санынче акша-хөреңгини шилчидери-биле төлээр.

7. Тыва Республиканың Чазааның Даргазының стипендиязын алыр кандидаттарның документилен спорттун хевирлеринин аайы-биле республика федерациялары, кожууннарның спорт комитеттери болгаш Тыва Республиканың спорт организациялары комиссияга сайгарып көөр кылдыр сти-

пендия тыпсыр чылдың мурнундагы декабрь 15-тен орайтатпайн кирер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының стипендияларын алыр-биле сияже дараазында документиленни

— Тыва Республиканың Чазааның стипендиязын тыпсырының дугайында капсырылгада кирген майгы долдурган дилегни;

— "Россияның шилиндек командаларының спортчуларын белеткээрини федералдыг күрүнө албан черинин лааны Россияның спортчу шилиндек командаларының (оон иштинде Олимпийский, Сурдлимпийский оюнарның мазында кирип турар спорттун хевир аайы-биле) даңзын;

— эртип турар чылда кандидат спортчу чедишкенин дуга документиленни;

— паспорттун баштайгы ийи фотохоолгазын, банкыда агар санының дугайында болгаш үндүрүг төлекчизинин хуу документин;

— доктаамал чурттап турар чылдың чылдагы.

8. Тыва Республиканың Чазааның стипендиязын алыр кандидат даңзызын комиссия тургузуп тура, о спортчу чедишкенин дараа байдалдарын барымдаалаар:

— Россияның спортчу шилиндек командаларының составына (оон иштинде туң Олимпий, Паралимпий болгаш Сурдлимпий хевирлеринин аайы-биле) кирген;

— маргылдааларның денелерин чедип алган спортчу чедишкенин;

9. Бир эвес Тыва Республиканың Даргазының стипендиязын алыр спортчу Россияның шилиндек команда составында үндүрткен азы республика дашкаар көжүп чоруткан болза, ол Республиканың Чазааның Даргазының стипендиязын алыр эргезин казыдар. Стипендия төлээрин комиссияның шилчидери айының соонда үнген эгелеп соксадыр.

10. Тыва Республиканың Чазааның стипендиязын ап турар спорт дүрүмнүн 9 чүүлүнде айыттыг болгаш тургустунуп келир болза, ол дугайында Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт херектеринин талазы-биле яамы бижимел хевирге дыңнадыр.

11. Тыва Республиканың Чазааның стипендиязын Тыва Республиканың Аныяктар болгаш спорт херектеринин талазы-биле яамызының чогуур санында ол сорулгаларга көрдүнген хөреңгизинге дүүштүр төлээр.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Улуг-Хем кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнү хүлээлгеден хостаарының дугайында

2011 чылдың август 1 №1/6-6 Кызыл хоорай

"Россияның либерал-демократтыг партиясы" политиктиг партияның Тыва регион салбырының комиссияның составынче депштикени Улуг-Хем кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү Чойганмаа Чалатовна Шаравуунун билдиришкенин чугаалажып көргөш, "Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлу-

нун 29 чүүлүнүн 6 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. 1968 чылда төрүттүнген Чойганмаа Чалатовна Шаравууну Улуг-Хем кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының бадылаар эргелиг кежигүнү хүлээлгеден хостаар.

2. Бо доктаалды республиканың "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарына парлаар.

Бүрүн эргелерни дагызының дугайында

2011 чылдың август 1 №1/7-6 Кызыл хоорай

"Россия Федерациязының хамаатыларының соңгулда эргелеринин болгаш референдумга киржир эргезинин кол-кол магадылалдарының дугайында" Федералдыг хоойлунун 24 чүүлүнүн 4 пунктузунга дүүштүр Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Шаңчы сумузунун соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин Чаа-Хөл кожууннун девискээр соңгулда комиссиязынга дагызы (2011 чылдың июль 15-те Чаа-Хөл кожуунунун Шаңчы сумузунун Төлээлекчилер хуралының №43 дилээ);

2. Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Ак-Туруг сумузунун соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин Чаа-Хөл кожууннун девискээр соңгулда комиссиязынга дагызы (2011 чылдың июнь 29-та Чаа-Хөл кожуунунун Ак-Туруг сумузунун Төлээлекчилер хуралының №73 дилээ);

3. Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Чаа-Хөл сумузунун соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин Чаа-Хөл кожууннун девискээр соңгулда комиссиязынга

дагызы (2011 чылдың июнь 29-та Чаа-Хөл кожуунунун Чаа-Хөл сумузунун Төлээлекчилер хуралының №75 дилээ);

4. Тыва Республиканың Чаа-Хөл кожуунунун Кызыл-Даг сумузунун соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин Чаа-Хөл кожууннун девискээр соңгулда комиссиязынга дагызы (2011 чылдың июнь 24-те Чаа-Хөл кожуунун Кызыл-Даг сумузунун Төлээлекчилер хуралының №82 дилээ);

5. Тыва Республиканың Улуг-Хем кожуунунун Ишти-Хем сумузунун муниципалдыг соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин Улуг-Хем кожууннун девискээр соңгулда комиссиязынга дагызы (2010 чылдың март 29-та Улуг-Хем кожуунун Ишти-Хем сумузунун Төлээлекчилер хуралының №20 дилээ);

6. Тыва Республиканың Улуг-Хем кожуунун Шагаан-Арыг хоорай хоорайның чурттакчыг черинин муниципалдыг соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин Улуг-Хем кожууннун девискээр соңгулда комиссиязынга дагызы (2011 чылдың март 24-те Улуг-Хем кожуунун Шагаан-Арыг хоорай хоорайның чурттакчыг черинин Төлээ-

лекчилер хуралының №08 дилээ);

7. Тыва Республиканың Улуг-Хем кожуунунун Торгалыг сумузунун соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин Улуг-Хем кожууннун девискээр соңгулда комиссиязынга дагызы (2011 чылдың декабрь 23-те Улуг-Хем кожууннун Торгалыг сумузунун Төлээлекчилер хуралының №17 дилээ);

8. Мөңгүн-Тайга кожууннун муниципалдыг соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин Мөңгүн-Тайга кожууннун девискээр соңгулда комиссиязынга дагызы (2011 чылдың июнь 20-де "Тыва Республиканың Мөңгүн-Тайга кожууну" муниципалдыг районунун Төлээлекчилер хуралының №26 дилээ);

9. Мөңгүн-Тайга кожууннун Каргы көдээ сумузунун соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин Мөңгүн-Тайга кожууннун девискээр соңгулда комиссиязынга дагызы (2011 чылдың май 16-да Мөңгүн-Тайга кожууннун Каргы сумузунун Төлээлекчилер хуралының №077 дилээ);

10. Чеди-Хөл кожууннун Хендерге сумузунун муниципалдыг соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин Чеди-Хөл кожууннун

девискээр соңгулда комиссиязынга дагызы (2011 чылдың июль 6-да Хендерге сумузунун Төлээлекчилер хуралының №4 дилээ);

11. Тес-Хем кожууннун Берт-Даг сумузунун муниципалдыг соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин Тес-Хем кожууннун девискээр соңгулда комиссиязынга дагызы (2011 чылдың июль 19-та Берт-Даг сумузунун Төлээлекчилер хуралының №7 дилээ);

12. Сүт-Хөл кожууннун Ак-Даш сумузунун муниципалдыг соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин Сүт-Хөл кожууннун девискээр соңгулда комиссиязынга дагызы (2011 чылдың июль 13-те Ак-Даш сумузунун Төлээлекчилер хуралының №5 дилээ);

13. Чөөн-Хемчик кожууннун муниципалдыг соңгулда комиссиязының бүрүн эргелерин Чөөн-Хемчик кожууннун девискээр соңгулда комиссиязынга дагызы (2011 чылдың июнь 22-де "Тыва Республиканың Чөөн-Хемчик кожууну" муниципалдыг районунун Төлээлекчилер хуралының №283 дилээ);

2. Бо доктаалды республиканың "Шын" болгаш "Тувинская правда" солуннарына парлаар.

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының даргазы Б.Д. ОНДАР, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының секретары М.Ш. САМБАЛ

ДЫҢНАДЫГ

Улуг-Хем кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының кежигүнүнүн бүрүн эргелеринин хуусаадан эрте доозулганы-биле Россия Федерациязының Күрүнө Думазынга, Тыва Республиканың Дээди Хуралына (парламентизинге) депутат мандаттарын хуваарында киржир кандидаттар даңзызын идип үндүрген хөй-ниити каттыжышкынына, Улуг-Хем кожууннун Төлээлекчилер хуралына соңгукчуларын албан-хаап, ажылдап, өөренип, чурттап турар черинин аайы-биле Улуг-Хем кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының составына

(бадылаар эргелиг бир кежигүн) саналдарын хүлээп ап эгелээнинин дугайын дыңнадыр тур.

Улуг-Хем кожууннун девискээр соңгулда комиссиязының составына саналдарын дыңнадыгны парлаан хүнден он чүүлү дургузунда дараазында адреске хүлээп турар: 667000, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 18, Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязының телефон: 210, тел. (39422) 2-10-09).

Тыва Республиканың Соңгулда комиссиязы

ТӨРЭЭН ЧЕРИМ ТӨӨГҮЗҮ

Төрөөн черимниң төөгүзүн
Доога бижил четтикпес бол,
Кезек чамдызын маңаа
Хебирлеп бижил көрейн.

Алдан-Маадыр сумузу

Кажан Чөөн-Хемчик Даа ко-
жуун турда, Алдан-Маадыр Хо-
рум-Даг сумузу-биле кады турган.
Алдан-Маадырның-даа, Хорум-
дагы-даа араттары Хемчиктин
бо талаларына көжүп-дүжүп,
өрөнөр чурттап чорааннар.

Эге дээрзинде Алдан-Маадыр
сумузуң төвүн Көк-Терек суур
еп адал турган. Тыва Арат Рес-
публиканың Биче Хуралының док-
таалын езугаар шынныг черге
штарын кестирген алдан-маадыр
аларның төрөөн черин мөңгө-
йдип, Хорум-Дагдан аңгылааш,
Алдан-Маадыр сумузу кылдыр эде
аан.

Даа кожуундан аңгылаанып,
жок делгем девискээрлиг Сүт-
л кожуун база тургустунган.
р-тээ, Алдан-Маадыр тускай
ку тургустунган болганда, Ал-
дан-Маадыр сумузуң баштайгы
ргазына ол үени-биле бу-
нгаар чүткүлдүг, коммунистиче
ил-бодалдыг Тас-оол Даржаа
у Монгуш элзэн каш чылдарда
галап, сумунуң араттарын чаа
ыдыралче эвилелдеп, баштап
ген.

Кедек черлерде чурттап чо-
н көшкүн араттарны, арбан-
жы чаңгыс черге чыып мөөң-
ш, чаңгыс суму кылдыр эви-
деп тургузарына улуг ролду
нсаң оглу Лопсаң-Шыырап
тыг-Хаай) ойнаан дизе, хөө-
г болбас.

Алдан-Маадыр барбас-ла мен,
Алгы-Хаайга чагыртпас мен.
Хорум-Даамга артып

каар мен,

Хоор тараа тарыыр-ла мен —
чечен-мерген, сөскүр, ты-
ык Амажын Монгуш өгбевис
алдыр шүлүктөп чораанын улуг
ылыглар утпааннар. Алдан-
дыр сумузуң үндизлекчи-
иниң бирээзи — Лопсаң-Шыы-
Баянсаң оглу. Ооң уруу, кү-
зи Долчуң Лопсаң-Шыырап-
а, Дөжүлдей Бүрзүнеевич
арлар республикада бил-
гир, көскү. Лопсаң-Шыырап
жактың кады төрөөн думазы
ек Баянсаңович чораан. Ону
ан-маадыржылар «Мөге Өк-
» дижилер. Ооң колхозка
ан чымчак сизген сый баспас
аа-Боразын кандыг даргалар
мады дээр.

Бызытпаа Ыды-оолович Мон-
баштаан Манчүрек сумузуңуң

араттары чоорту иштиктеп база-ла
Алдан-Маадыр сумузуңга кат-
тышканнар. Ынчалдыр Алдан-
Маадыр республикада база бир
алдар-аттыг улуг суму болу бер-
ген. Ынчангы Алдан-Маадыр суму-
зун Чүлдүм Ооржак, Бавуу Донгак,
Өктөк-оол Ооржак, Максим Кил-
чең дээш, оон-даа өскелер дарга-
лаан соонда Кара-Чыраадан Дажы
Монгуш, Даржай Монгуш оларның
соон дарый Валентина Максимовна
Килчең, Александра Шүржеңейе-
на Ооржак, Ортун Эртинеевич
Сарыглар, Сергей Сыгыкович
Ондар, Сероф Дажы-Намчалович
Ооржак даргалап, ук сумунуң
хөгжүлдизинге эвээш эвес үлүг-
хуузун киригеннер.

Амгы үеде Алдан-Маадыр
сумузуң ада-өгбелеринден үлегер
алган Раиса Семис-ооловна Оор-
жак хоомай эвес удуртуп турар.

Алаш бугазы

Алаш бугазы — республикада
база бир сураглыг бугаларның
бирээзи. Алдан-Маадыр сумузуңуң
хамаатызы, арат, тараачын Багыр-
оол Ооржак (шола ады Чолдак-
Дарган) — Алаш бугазын изеп үн-
дүргөн араттың бирээзи. Ол өгбе-
висти алдан-маадыржылар Буга-
Даамалы-даа дижилер. Ол шагда
амгы үе ышкаш күчүлүг техника
бар эвес, Багыр-оол сумунуң кезек
араттарын эвилелдеп алгаш, лом,
кусун-хаай, демир хүүрек дээр
хевирлиг бөдүүн херекселдерни
ажыглап тургаш, хол-биле Алаш
бугазын казып, изеп үндүргөш, айт,
шары күжү-биле Алаш-Аксинга 4
чүзүн тарааны тарып эгелзэннер.

Ол-ла ши-биле Алаш бугазы
ажылгалга кирип, алдан-маадыр-
жыларның амыдыралының кол
даяныр күжү болу берген. Алаш
бугазының дөзүңгө 50 ажыг чыл-
дарда динмиттиг чүве-ле болгай.
Харын мырыңай кожуун төвүндөн
шефчилер дүн-хүн дивейн, ол
буганың дөзүн казып турганнар.
Кожуун даргазы Доржу (Чолдак-
Доржу) шефчилерге делегей
байдалының дугайында лекцияны
бо-ла номчуур, чоннуң хей-аадын
көдүрер турган.

Алаш-Аксинга шала күскээр
аажок салам баштыг арбай-тараа
чалгый бээрге, амыранчыын
кандыг дээрли.

«Алдан-Маадыр» совхоз

Баштайгы удаада Алдан-Маа-
дырга ийи колхоз турган. Сайыр-
Аксының үстүү талазына «Кали-
нин» колхоз турган. Ол колхозту
Максим Сыйдамович даргалап
турган. Адаа талазына «Алдан-

Маадыр» колхозту Өктөк-оол Сам-
бугаевич Ооржак даргалаан.
Удатпаанда олар чаңгыс «Алдан-
Маадыр» колхоз болуп каттышкан.

Көшпестин, Манчүректин,
Актын бүгү араттары демнежи-
п, чаңгыс «Алдан-Маадыр» колхозту
тургузуп, амы-хууда мал-маганын
колхозка салып, шору хөрөңгилени
бергеннер. Өктөк-оол Ооржак,
Плотанков, Ашак Сергей, Шалдыг
Донгак, Монгун-оол, Богатыр
Кошкар-оол, Чадамба Монгуш
болгаш өскелер-даа «Алдан-
Маадыр» колхозту даргалап, ооң
быжыгып хөгжүүрүңгө удуртул-
ганы шыңгырадып турган.

Ол ышкаш коммунизм үезиниң
баштайгы үе-чадаларында комму-
нистизм езу-чурумну, негелделерни
күштелдиреринге колхозтуң пар-
тия комитетиниң секретарына
Сарыг-оол Түлүш, Борбай-оол
Ховалыг дээш, өскелер-даа хей
ажылдарны чоруткан турганнар.

Үлүг-хуузун киргеннер

«Алдан-Маадыр» совхозтуң
тудуг-суурун хөгжүдөр ажил-
херектерге Какаа Сандыковна
Донгак, Шамчыкай Арын-ооловна
Ооржак, Ымыраа Кара-Сал, Арап-
таң, Бүкүү, Хостап Монгуштар,
Дажы-Намчал Ооржак оларның
чымыштыг ажил-ижи уттундурбас.
Эң ылаңгыя Какаа Сандыковна
баштаан херээженнер чөвүлелиниң
активчилери кыштың чыккылаама
соогунда айттыг Ара-Аргадан чу-
дуктарны сөөртүп тургаш, кыл-
дырткан тудуглары, чуртталга
бажыңнары, контора, көдээ клуб
көстүп келгилзэн. Чаңгыс өргөн
чок турган черге сууруң таваа
салдынып эгелзеш, улам улуг
сайзыралды алган. Эки кылган үүлө
кажан-даа элп читпес-ле болгай.
Хоочуннарның үлегер-чижээ
өөредиг, чалыы салгал оларның
изин чандыр баспас ужурлуг.

Оон ыай боду-ла өөренип
алган инженер дээр уран холдуг
Бавуу Монгуш (Корзаң-Бавуу)
кезек колхозчуларны баштап
алгаш, Актын көвүрүүн хөлчок
быжыг кылдыр кылганнар болгай.
Көвүрүгүн азыгларын кыдат
аптара дег кириштирип, быжыг
кылганындан ук көвүрүг белең-не
уер-чайыкка алыспаан. Ооң-биле
Манчүрекче аргыжылга хала чок
шуудаан.

Алдан-Маадыр шкфлазы

Алдан-Маадыр сумузуңуң
араттары тускай чыыш кылгаш,
арат-чоннуң ажы-төлүн үжүк-
бижикке өөөредир тускай школа

тудуп алырын шиитпирлээш,
чудуктарны ол-бо тайгалардан айт,
шары-биле сөөртүп тургаш,
кедээзинде хавак кырынга тергил-
дээр быжыг эге школаны тудуп
алганнар. Ам-на араттарның уруг-
дары школага ижигип, өөөредил-
гениң эге чадазын алганнар. Бо
школага Комбу Ооржак, Бегзиева
Монгуш, Шагдыр-оол Ондар,
Карыма Сарыглар, Соскал Монгуш
болгаш өске-даа башкылар чоннуң
ажы-төлүн билигге өөөредип
турганнар.

Алдан-Маадыр школазы эге,
сес чыл, ам ортумак школа апар-
ган. Школаны Тыва Республиканың
Алдарлыг башкызы Түмен-Байыр
Арын-оолович Ооржак үр үеде
үлегерлиг үзүктелиштин чок
директорлап келген. Чоннуң ажы-
төлүн эртем-билигге өөөредип
кижизидеринге улуг үлүүн кириген.

Баштайгы төлөптиглер

«Алдан-Маадыр» совхоз
экономиказын, көдээ ажил-агыын
бурунгаарладырына улуг идигни
берген баштайгы төлөптиглерниң
чамдызын маңаа адаары артык
эвес. Мал ажылының талазы-биле
Социалист Күш-ажылдың Маа-
дыры Дажы-Намчал Ооржак,
Самбыл-Норбу Ооржак, Өктөк-
оол Монгуш, Кертик-оол Ондар,
Бакый, Очур-оол Ооржактар,
Бүлдеш, Санаа Монгуштар кады
төрзүн алышкылар Доржу, Серен
Ооржактар дээш, оон-даа хей хоо-
чуннар күжүн, дерин харамнан-
мааннар.

Колхозчуларның салган өнчү
малындан өзектелип тургустунган
Сарыг-Булуң сүт-бараан фермазы-
ның мурнакчы саанчылары Ыдык
Хуна, Оолак Монгуштарның саган
сүдү савазырап турган. Инек
кадарчылары Чалан, Аңгыр-оол
Монгуштарны адавастың аргазы
чок.

База колхозтуң баштайгы чо-
лаачыларына, эң-не баштай
колхозка келген «Чартык тонна»
дээр бичи машинаның чолаачызы
Анзат Динчмейевич Кара-Салды,
ооң эш-өөрү Бады-Сарай Санаа-
евич Ооржак, Шалдаң-оол Ким-
чеңович Ондар, Серен-Доржу Ки-
жэевич Монгуш, Чүлдүм Кырган-
оолович Ооржак, Санчыл Шактар-
ович Ондарны хамаарыштырып
болур. Олар янзы-бүрү чүктөрни
ыңай-бээр сөөртүрүңгө кандыг-
даа үеде белең болурлар.

Сыдым дээгин черге дээртпес
чылгычылар Балдаң, Ак-кыс,
Сылдыс, Ламасаан, Какал-оол
чылдың дөрт эргилдизинде чылгы
сүрүүн сол-менди малдап чораан-
нар. Кандыг-даа малдарны эмнеп-

домнаарына мергежээр мал
эмчилери Амчыгыр Монгушту,
Кыргыз Шагдыржапты, Николай
Ооржакты чоп кирип болбас деп.
Хаван, дагааны-даа эмнеп билир-
лер.

Культураның сайзырадыкчылары

Алдан-Маадыр колхозтуң
көдээ клувун Дарый-оол Байыр-
таевич Монгуш, Даптак Көртем-
ович Ооржак суглар, түр када-даа
бол, эргелекчилеп турганнар. Ал-
дан-Маадырга бир-ле дугаар
«Дириг чурукту» Улуг-Кара Со-
дунаевич Михаил Кызылдан сөөр-
түп эккелгеш, көргүскен. Үнү чок
кинону чон аажок-ла сонуур-
гааннар. Алдан-Маадыр сумузуңга
колхоз үезинден чоокка чедир
«Хүндүлелдин демдээ» орденниң
эдилекчизи, шеф кинемеханик
Маадыр-оол Сасыкович Ондар
үзүктелиштин чок доктаамал
көргүзүп келген.

Тус черниң башкыларындан
Түмен-Байыр Арын-оолович
Ооржак, Маңнай-оол Сырбайевич
Ондар, аныктардан Баламаа Тас-
ооловна Монгуш, Бопук-Кара
Серен-Доржувена Ооржак, Лиза,
Дыртый-оол Монгуштар, Валентина
Садын-оол, Дадар-оол Куулар,
Кайгал-оол, Кертик Ооржактар
дээш, кымнарны чок дээр боор.
Алдан-маадыржылар ажил-ишке-
даа кызымак, аян ырга-даа, танчы-
самга-даа ынак, ындынынгы-ла
турганнар болдур ийин.

Алдан-Маадыр сумузуңда
ортумак школа, «Самбажык»
аттыг культура төвү, уругларның
уран чүүл школазы, уруглар сад-
тары, эмнелге пунктузу, Тываның
национал музейиниң салбыры
болгаш өске-даа албан черлери
доктаамал ажилдап, чонунга
бараан болуп турар. Узун, делгем
кудумчуларлыг, хире-шаа-биле чаа
тудуглар, чуртталга бажыңнары
немежиб турар.

Алдан-Маадыр адаларның
изеп каан кокпа оруун чалыы
салгал чандыр баспайн, төөгүлүг
төрзүн черин ээнзиретпейн, чаа
көрүш-биле сайзырадып чурттап
чорууру өөрүнчүг.

Бораш ОНДАР,
Россияның Журналистер
эвилелиниң кежигүнү.

Кадыкшыл

«ЧЕДЕРГЕ» ЧЕТТИРДИВИС

Август эгезинде «Чедер»
ортка база катап дыштанып
едир улуг аас-кежиктиг
дум. Курортче баар путевка-
тын өртээ аар болганындан
бе, улуг улустуң саны арай
ш болду.

А курортта кады кошкак
ларга кадыкшылга лагери
дып каан, ынчангаш өөреник-
азылыг уругларның саны 600
п турар. Курорт харын биезги
эр, эм шынарын чидирбээр,
көже бербээр. Курортта мал-
биле эмнээштин, душ «Шар-
суг массаж, хол массажы,
ералдыг ванналар, ол ышкаш
унуң күзели-биле өртөктиг
обочка ажилдап турар.

Улуг эмчи сестразың Монгуш

Урана дээр болду, ол бисти
эгезинде бүртүкпөп хүлээп алды.
Малгаш-биле чаап эмнээр черде
медицина ажилдакчызы оолду
Ооржак Кежик дээр, а бир тала-
зында медсестраны Хертек Ар-
жаана, ванна талазында — Самдан
Саяна, гидромассажа Бейшеева
Айнура. «Шарко» дужунда —
медицина ажилдакчызы Кежик,
медсестра — Аржаана Хертек, бо
ады кирген сестралар болгаш
медбрат оолдар шупту аныак хар-
назынын. Олар шупту ажылынга
кызымак, ээ-харысалгалыг, дыш-
танып келген чонга эвилең-ээлдек
улус болду. Бо аныак кижилерниң
ачызында курортка эки эмнедип
аар аргалыг болдувус. Оларга
шуптузунга солун дамчыштыр

дыштанып келген чон өөрүп
четтиргенин илереткеннер.

Курорттуң кол эмчизи Мерген
Сүктөр-оолович Тюлюш база
дыштанып келген кижилерниң
кадыкшылы дээш аажок сагыш
човаар эмчи болду: «Чедер-четпес
чүүлдер дыка хей, ылаңгыя бо
Кадык камгалал яамызының сүме-
зи-биле тургускан кадыкшылга
лагеринде колдуу кады кошкак
болгаш долу эвес өг-бүлелерден
уруглар кээп турар. Бис ам бо
уругларга аңгы корпустар тургузуп
бээр дээш айтырып тургузуп турар
бис, ол ам келир чылдан бээр бо-
лур деп тайылбырлады. Амдыы-
зында харын улуг улустуң дышта-
нырынга шаптыктыг боор». А
терапевт эмчи база-ла: «Корпустар

амдызында чедишпес, эрги
бажыңнарын кырындан шупту
дамдылаар, курорт ам-даа
хыналда кырында, чедер-четпес
чүүлдерни чайладыр дээш доку-
ментилер-биле ажилдаар ужурга
таваржып турар бис» — деп та-
йылбырлааш, «курорт малгажы-
биле эмнедирге, кижиниң мага-
бодунга, ниити кадыкшылынга кон-
чуг улуг салдарлыг, эки эмненири
чугула» дээрзин сүмелээр болду.
Шынап-ла, бистер база чыгып
келгеш, ол дугайында чугаалажып
олурдувус, а дыштанып келгеннер
колдуунда моон мурнунда кээп
турган улустар болду. Курортка
малгаш-биле эмнеткеш, экирип
сегзэн кижилерниң саны хей,
ынчангаш олар катап-катап кээп
турарын дыңнаттылар.

Бистиң-биле кады дыштанып,
эмнедип келген чоннуң аразындан
эң-не улуувус 83 харлыг эневис

Тараа Наталья Натовна болду.
Кончуг солун, омак, сергек, угаан-
медерели чарт, дорт угбай болду.
Бүгү назынының иштинде школага
52 чыл иштинде биология, химия
башкылаан.

База бир улуг башкы — Тамара
Бегзиевна Хертек, Тес-Хем ко-
жуунуң Шуурмактан келген. «Бо
«Чедер» курортка 10 чыл ажыг
дыштанып келдим. Курортта
ажылдап турар эмчилерниң-даа,
анаа ажилдап турар кижилерниң-
даа аразында дыштаныкчыларга
эвилең-ээлдек, ажылынга кызымак
кижилер бар-дыр. Ынчалаза-даа
дыштанып турар чонга культура-
массалыг ажилдарны доктаамал
организастап, лекция-беседадан
чорудуп турары күзенчиг-дир» —
деп чугаалаар..

Дыштаныкчыларның мурнундан
Серенмаа МААДЫР-ООЛ.
Кызыл хоорай.

Прокурорунуң негелдези-биле

КУШ ЧОК БОЛДУРГАН

Тыва Республиканың Дээди судунуң 2011 чылдың март 3-те федералдыг албан черлеринге болгаш организацияларга инвалидтер ажилдаар олуттарның квотазын тургузарының дугайында шийтпирин Россия Федерациязының Дээди судунуң суд коллегиязы күш чок болдуруп, республика прокурорунуң негелдезин хандырган.

2011 чылдың март 14-те Тыва Республиканың Чазааның сайты-зынга "Тываның Дээди суду инвалидтерни ажилга хүлээп алырын прокуратурага хүлээндирген" деп медээни парлаан. Судтун ол шийтпирин хоойлу езугаар күштүг болуп кирбээнде-ле дыңнадыгны массалыг информация чепсектери сегирп алган.

Ол медээде республиканың прокурору "Россия Федерациязынга күрүнениң хамааты албанының дугайында" Федералдыг хоойлуну шын эвес тайылбырлаан, ооң санап турары-биле алырга, эрге-чагырганың федералдыг органның 17 девискээр организацияларынга инвалид деп санаткан-нарны хүлээп алырын хоруп турар деп дыңнаткан.

Инвалидтерниң эрге-ажыктарын Тыва Республиканың Чазаа камгалап турар, ооң төлээзи — юстиция херектериниң талазы-биле сайыт Шолбан Монгуш прокурорунуң шын эвес болуп турарына судту бүзүредип шыдаан деп ында парлаан.

2010 чылдың ноябрь 1-де Тыва Республиканың Чазааның "Инвалидтерни ажилга тургузары-биле Тыва Республиканың организацияларынга ажилдаар черлерниң эвээш санын тургузарының дугайында" №464 доктаалының капсырылгасында 1, 5-14, 16-21 пункттарны күш чок болдурууның дугайында билдиринишкини республиканың прокурору Павел Бухтояров Тыва Республиканың Дээди судунче кириген.

Эрге-чагырганың федералдыг органның 17 девискээр организацияларынга инвалидтерни ажилга тургузар квоталарны капсырылгада доктаадып тургускан. Оларның аразында Күрүне статистиказының федералдыг албанының девискээр органы, Шийткел күүселдезиниң федералдыг албанының эргелели, Россияның ОБЯ-зының Кол эргелели, Дээди суд, Прокуратура, Суд департаментиниң эргелели, Суд приставтарының федералдыг албанының эргелели, Ветеринар болгаш фитосанитар хайгааралының талазы-биле федералдыг албанының эргелели, РФ-тиң Истелге комитетиниң Тыва Республика талазы-биле истелге эргелели болгаш өске-даа черлер кирип турар.

Бодунуң негелдезин бадыткаары-биле прокурор маргылдаа үнүп турар нормаларны "Россия Федерациязынга күрүнениң хамааты албанының дугайында" Федералдыг хоойлунуң негелделерин барымдаалавайын хүлээп алган дээрзин айткан. Чүге дээрге ында хамаатыларның хамааты албанга кирериниң болгаш ону эртериниң ден

негелделериниң дугайында принциптерге дүүшпейн турар. Инвалид эрге-байдалдыг хамаатылар үстүнде адаттыг органнарга квота чурумун езугаар албан эрттирер кылдыр хүлээп алдынмас, чүге дээрге ол черлерниң профессионалында болгаш мергежилдеринде инвалидтерниң күш-ажылын ажыглаарын болгаш инвалидтерниң кадыкшылын эгидериниң тускай программазынга дүүштүр байдалдар тургузарын көрбейн турар дээрзин бижээн.

Тыва Республиканың Чазааның үстүнде адаттыг органнарга квотазын доктаадып тургузар эргезин ниитизи-биле чок деп санавайын, билдиринишкинде инвалидтерни ажилга тургузарының эң эвээш санын көвүдөдирин айтканын, күрүне албанының дугайында хоойлужулганы барымдаалаваанын болгаш инвалидтерниң боттарына боттук дуза чедиреринге идиг бербейн турарын айткан турган.

2011 чылдың март 3-те Тыва Республиканың Дээди судунуң шийтпирин езугаар прокурорунуң негелдезин хандыраарында ойталаан, ол дугайында массалыг информацияны чамдык чепсектери дыңнадырыңче далажыпкан. Кассациялыг дилээнге республика прокурору материалдыг эргениң нормаларын шын эвес ажыглап турары-биле холбаштыр судтун шийтпирин күш чок болдуруун дилээн.

Тываның Дээди суду РФ-тиң Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө яамызының күрүнениң хамааты албанынга киреринге шалтык болуп аарыгларның даңзызын парлаан 2009 чылдың декабрь 14-те №984-н дужаалын удуртулга болдурган, үстүнде айыттыг даңзыда адаттыг аарыглардан аарываан инвалидтерни оларның кадыкшынын байдалына хора чедирбес, күрүнениң хамааты албанының ону ээлээринге конкурс эрттирбес албан-дужаалдарына хүлээп ап болуп деп түңнелди үндүргөн.

Бо таварылгада суд Россия Федерациязының Чазааның 2006 чылдың 02.20-де доктаалы-биле бадылааны кижини инвалид деп санаарының Дүрүмүнүн 5 пунктунда негелдени барымдаалаваан болуп турар, ында хамаатыны инвалид деп санаарының барымдаалары болза, аар аараанынын, кемдээшкин алганынын уржуу-биле организмниң хүлээлге күүседир аргазын чидиргени-биле кадыкшылынын баксырааны; ажилдаар аргазын чидиргени (бодун ажаап-тежээр чоруун азы боду шимчээр, уг-шигн тып шыдаар, чугалажыр, бодунуң аажы-чаңын контролга тудуп шыдаар, өөренир азы күш-

ажыл кылыр аргазын хамаатынын бүрүнү-биле азы чартык-чамдык-зын чидиргени) болгаш кадыкшылын эгидери-биле кады социал камгалалдың хемчеглери эргежок чугула апарган байдалы болуп дээрзин ында айткан.

Ооң түңнелинде суд инвалид кижилер дээрге ооң ажилдаар аргазын кызыгаарлап турар кылдыр кадыкшылы турум үрелген кижилер дээрзин барымдаалавайын барган. Судтун ажыглааны аарыглар даңзызында аарыг-биле холбашкан чүүлдер (угаан-медерелиниң баксырааны) кирип турар, ону безин кадыкшылынын турум үрелгени деп санап болбас, ыңдыг турбуже, күрүне албанынга киреринге шалтык болуп турар аарыг-дыр.

Херектиң материалдарын хынап көргөш, кассациялыг хомудалдың барымдааларын сайгаргаш, РФ-тиң Дээди судунуң суд коллегиязы Тыва Республиканың Дээди судунуң түңнелин шын эвес деп көргөн болгаш "Россия Федерациязынга күрүнениң хамааты албанының дугайында" Федералдыг хоойлунуң күрүнениң хамааты албанынче кирериниң болгаш ону эртериниң чурумун болгаш негелделерин доктаадып тургускан кезээн шийтпир үндүрүп тура, барымдаалаваан деп түңнелди үндүргөн. Ылаңгыя ол Хоойлунуң 16 чүүлүнде хамааты албаны-биле холбашкан кызыгаарлаашкыннарның даңзызы бар, ында ол албанга киреринге азы ону эртеринге шалтык болуп турар болгаш медицина албан чериниң бадыткааны аарыгларны база кириген.

Хамааты албанче кирерде, хоойлунуң 22 чүүлүн езугаар, конкурс езугаар эртер, аңаа албан-дужаал ээлээр дээр кордакчының профессионал деңгелин, доктаадып тургускан квалификация талазы-биле негелделерге ооң эртебиленин болгаш арга-дуржулгазынын дүгжүрүн үнелеп көөр. Ол чүүлде конкурс эрттирбес барымдааларның даңзызын база кириген. Кордакчы инвалид, квоталаан олутту барымдаалаар деп чүүлдер ол хоойлуда көрдүмзээн.

Федералдыг күрүне албанының болгаш РФ-тиң субъектинин хамааты албанының эрге-хоойлу болгаш организастыг үндэзинериниң чаңгыс болурун "Россия Федерациязынга күрүнениң хамааты албанының дугайында" Федералдыг хоойлунуң 4 чүүлүнде быжыглаан. Федералдыг хоойлуда доктаадып тургускан күрүнениң хамааты албанынче кирериниң негелделерин өскерттир, хамаатыларның кандыг-бир категорияларының эргелерин болгаш хүлээлгелерин өскерттир эрге РФ-тиң субъектинде чок.

Россияның Дээди судунуң суд коллегиязы Тыва Республиканың Дээди судунуң шийтпирин күш чок болдурган болгаш чаа шийтпирин үндүрүп, республика прокурорунуң кириген негелдезин хандырган.

Валентина БЕРЕЖЕЦКАЯ,
Тыва Республиканың прокурорунуң улуг дузалакчызы.

БУРГАН МАНДАЛАЗЫН ЭРТТИРЕР

Тываның Чазааның болгаш Камбы-ламаның чалааны-биле сентябрь 10-дан 15-ке чедир хуннуң не 10.00 шактан 19.00 шакка чедир Кызыл хоорайда И. Ярыгин аттыг спорт комплекзинге Индияның (Гут) Гюдмед хүрээзинден 21 тантрист лама-башкылар Ямантака бурганның мандалазын, өөредин, ном-езулалын эрттирерин чонувуска өөрүшкү-биле дыңнаттывыс.

Харылзажыр тел. 8-932-266-21-44;
8-906-999-10-07.

ДЫҢНАДЫГ

Мөңгүн-Тайга кожуунда «Мөңги» кооперативиниң дүүш дугайында чарлап тур.

Чаа ном

"БАЙ-ТАЙГА, ООҢ КИЖИЛЕРИ"

Журналист Таан-оол Хертектиң мындыг номун Тываның ном үндүрер чери чы үндүргөн. Ук номну Тыва Арат Республиканың үндезилеп тургустунганының 90 чылынга бай-Тайга кожуунуң тургустунганының 70 чы тураскааткан.

Бай-Тайга кожуунуң тургустунганын, бо бурунгу ыдыктыг черге көшкүн араттарның амыдыралына оларның төөгүзүнде туруп көрбээн кандыг үндезин чаартылгалар болганын номда бижип турар. Ылаңгыя араттарның сууржун амыдырал-чуртталгаже шилчээнин, көдээ ажил-агыйның, өөредилгенин, культураның, кадык камгалалының канчаар хөгжүп келгенин, бо бүгү ажил-херекти кылып шийтпирлээринге улуг үлүүн кириген төрөл чонунуң эрге-ажыгына бердинген, кайгамчыктыг ажил-ишчи, шевер, уран талантылыг бай-тайгажыларның ада-өгбелеринин, оларның төлөптүг оолдар, кыстарының дугайында номдан билип ап болур. Оларның аразында Күш-ажылдың Маадылары Үрүлө Кандан, Калдар-оол Данзырык, көскү күрүне болгаш хей-ниити ажилдакчызы Хертек Анчымаа-Тока, көскү

күрүне, партия болгаш ажилдакчызы, чогаалчы Шойгу, ССРЭ-ниң Улустун Арыя Алдын-оол, СССР Улустун артизи Алексей оол, колхоз (совхоз) дир даргазы чораан Ленин о Хертек Кудурукпай болжуунуң өске-даа ат-алдакчылары бар.

"XX чүс чылда Тываның кижилери" деп Тываның не номунда Бай-Тайга чуркунуң ады кириген, ол фото-чуруктарын номда Ф. Я. Шайкеш Ада-чуртту дайынында Бай-Тайгадан чораан эки турачыларның кожуунуң чамдык муз ажил-ишчилеринин, сурагвер, талантылыг кижилеринин ында фото-чуруктарын берген.

КЫЗЫЛ-ДАГНЫҢ УЛУСЧУ ШЕВЕРЛЕРИ

Кызыл-Даг (Көп-Сөөк) шаандан бээр даш чысурагылыг шеверлерниң чурту болуп, ады ал хөйге билдингир чер турган. Улусчу шеверлер ол чаагай чаңчылдары салгалдан салгал дам келген болгаш сөөлгү үеде улам хөгжээн.

Ынчангаш даш чонар шеверлер сууру Кызыл-Дагны Тываның "Тос эртинезиниң" бирээзинде кириген. Даш чонар уран чүүлүн эң мергезээн мастери, ооң суртаалчызы болгаш непередикчизи, Тываның Улустун чурукчузу, РФ-тиң Репин аттыг Күрүне шаңналының эдилекчизи Хертек Тойбухааның баштааны чонар-даштан кылган кайгамчыктыг ажилдары-биле Тываның делегейге, Россияга алдаржыткан улусчу шеверлерниң чогаалдыкчы ажил-чорудулганынын, оларның өөредип кижизиткени ат-сурагылы болу берген шеверлерниң дугайында бижээн материалдарны

журналист Таан-оол Херте "Сарыг-Хаяның чонар-дажы" номунда парлаан, оларның ажилдарының фото-чуруктарын берген. Ук номну Тываның үндүрер чери белеткеп үндүр Россияның Фотохудожник эвилелиниң кежигүнү Василий чый-оол "Бай-Тайга, оон килери", "Сарыг-Хаяның чонар-дажы" деп номнарны каастаган, оларда парлаан фото-чуруктарны болгаш эрги фото-чуруктарны хоолгалап тырттырган.

Чаа номнарны Бай-Тайга Тээли суурда садып турар. Светлана ДАЧЫН-ХЕ

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редакторунуң хүлээлгезин күүседип турар В.О. КУУЛАР.
РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 2-01-35, редакторунуң оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91, e-mail: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru
КИЛДИСТЕР: нийттел-политиктиг килдистер — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажил-агый, очулга — 2-03-87, улутпур — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделеда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 7400. Чагыг 102. Номери парлаалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 17.00.

АГАР САНЫБЫС: № 40703810900000010000 ОАО НКО "Тувакредит" Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810700000000740 БИК 04930474 Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалык коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирь регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың 14-те эде бүртүкзэн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко 1).
Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияны туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээр авторлар боттары харыылаар.